

BŪTASIS DAŽNINIS LAIKAS ŠIAURĖS RYTŲ ŽEMAIČIŲ TARMĖSE¹

V. VITKAUSKAS

Būtas is dažninis laikas, reiškiantis daug kartų praeityje pasikartojusį veiks mą, lietuvių lk ir daugelyje aukštaičių tarmių yra sudaromas su priesaga *-davo*, apie kurios kilmę yra daug ir įtikinamai rašyta². Tačiau tam tikra tarmių dalis būtojo dažninio laiko formomis gerokai skiriasi nuo lk.

I. Aukštaičių tarmėse yra žinomi šitokie skirtumai nuo lk: 1) dzūkų tarmėse apie Leipalingį, Kāpčiamiestį, Lazūnus, Rātnyčią, Kučiūnus, Dieveniškės³ yra vartojamos būtojo dažninio laiko formos su priesaga *-lavo*⁴; 2) kai kuriose aukštaičių viduriečių tarmėse (pvz., Palomenėje⁵), vakarinių dzūkų tarmėse apie Val kininkus, Rodūnią (BTSR), Armoniškės (BTSR), Pelėsą (BTSR) ir kitur būtojo dažninio laiko reikšmė yra vartojamas būtas is kartinis laikas su priesagomis *-di-nėti*, *-dyti*, nors kartais pavartojama ir forma *būdavo*, pvz.: *vūogas parduodzinėjau ir prabudzinėjau* 'uogas parduodavau ir prabūdavau, pragyvendavau' Arm⁶; *atnėždė daugės dachodo pamidorai* 'pomidorai duodavo daugiau pelno' Rod; *līgdem vis cīcēsa pieno dēl telūko* 'palikdavome vis speniuose pieno teliukai' Rod; *ā'ni's susriņgdē ir giedoj* 'jie susirinkdavo ir dainuodavo' Rod; *atvažuodzinēj visoku žmoniū* 'atvažiudavo visokių žmonių' Rod; *tī žmōnes nurangdzinēj* 'ten žmones apiplėsdavo' Vlk ir kt.

II. Didelė žemaičių tarmių dalis būtojo dažninio laiko reiškimu irgi skiriasi nuo lk ir kitų lietuvių kalbos tarmių. Iš turimų duomenų⁷ galima pasakyti, kad pagal būtajį dažninį laiką žemaičiai skirstytini į tris grupes: 1) vartojantieji vien

¹ Šiaurės rytų žemaičių tarmėmis čia vadinamos dūnininkų šnektos apie Užventį, Šaukėnus, Kuršėnus, o taip pat gretimos duonininkų šnektos (Papilė, Raudėnai, Kaunatava), kurios būtojo dažninio laiko vartojimu beveik niekuo nesiskiria nuo minėtų dūnininkų tarmių.

² Žr. Ch. Stang, Das slavische und baltische Verbum, 172—173, Oslo, 1942; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 189—190, Vilnius, 1957; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, 3, 222—223, Warszawa, 1956.

³ Medžiaga imta iš Lietuvių kalbos ir literatūros institute esančių dialektologinės medžiagos fondų (atsakymai į 140 ir 293c klausimus iš 683, 684a, 702, 693, 670 punktų).

⁴ Apie jos kilmę žr. Ch. Stang, min. veik., 173.

⁵ Žr. Č. Grenda, Palomenės tarmė, 18, dipl. darbas, 1957 (rankr. Vilniaus Valst. universiteto Lietuvių kalbos katedroje).

⁶ Žr. J. Šukys, Būdingesnės Ramaškonų tarmės ypatybės. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 3, 182, Vilnius, 1960.

⁷ Pagal Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos atlaso medžiagą iš žemaičių krašto punktų (žr. atsakymus į instrukcijos 140 ir 293c klausimus).

tik konstrukcijas su veiksmažodžio *liubėti* formomis: Darbėnai, Kalnalis, Kretinga, Mažeikiai, Sėleniai, Klaipėda, Plikiai, Priekulė, Saugos⁸ (prie šios grupės priklauso ir Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė⁹); 2) turintieji įvairias būtojo dažninio laiko išraiškos priemones: konstrukcijas su *liubėti* formomis ir formas su priesaga *-davo*: Kaltinėnai, Kuršėnai, Kvėdarna, Laukuva, Šilalė, Šaukėnai, Švėkšna, Varniai, Papilė, Raudėnai ir kt. Konstrukcijos su *liub*, tiesa, labai retai, yra pavartojamos ir pažemaitės aukštaičių tarmėje — apie Gruzdžius ir Šakyną (Šiaulių raj.). Jas dažniausiai vartoja patys senieji tarmės atstovai: *liub dainiūs šōks par naktis* ~ liub dainiuos 'dainuodavo', šōks 'šokdavo' par 'per' naktis Grz; *liub dirpsme áusme kàtrà gràžau* ~ liub dirbsme 'dirbdavome', áusme 'ausdavome' kàtrà gràžiau Škn; *tėvėlis amžinā tilsis liop sakí dá'va* ~ tėvėlis amžinātilsis liub sakýdavo Škn ir kt.; 3) turintieji tokį pat būtajį dažninį laiką, kaip lk ir aukštaičių vakariečių tarmės: Eržvilkas, Kelmė, Pagramantis, Raseiniai, Skaudvilė, Viduklė ir kt.

Čia norima panagrinėti būtojo dažninio laiko reikimą šiose šiaurės rytų žemaičių tarmėse: Kuršėnų, Šaukėnų, Užvenčio (dūnininkai) ir Kaunatavos, Raudėnų, Papilės (dounininkai). Šitose tarmėse ryškiausiai pastebima, kaip susimaišiusios ir lygiagrečiai vartojamos ir konstrukcijos su *liubėti* formomis, ir dariniai su priesaga *-dá'va* (~*dá'va*) || *-dava* ~ *-davo*.

I. Konstrukcijos su *liub*

Čia aprašomose šiaurės rytų žemaičių tarmėse būtojo dažninio laiko reikšme, visiškai skirtingai nuo lk, yra vartojamos įvairios konstrukcijos, padarytos iš pagalbinio žodžio *liub* ir veiksmažodžio bendraties ar būsimojo laiko formų (kartais ir būtujų laikų).

Liubėti senesniuose žemaičių rašytojų raštuose ir šiaurinėse žemaičių dounininkų tarmėse turi visus veiksmažodžio požymius ir savarankišką leksinę reikšmę — 'mėgti, įprasti, turėti įprotį'¹⁰, pvz.: *Tan patē nakti mienesieno luob žmōnes ejti paparti žieda jēškoti* VŽ II 171; ... *todiel luobieje ten važiōtēs ir gan ilgaj trukti* VŽ I 157; ... *liubėjo didžturčius ir jomylestas* ... *atleisti nuo visokių ne vien pīles mokesnių* DB 308; *tōs vāikōs lō pē'lte i' šū'li su tōk' nendriñ lāzdā* ~ tus 'tuos' vaikūs liuoba 'mėgo' pilti 'mušti' į šiūlę 'mokykloje' su tokia nendrinė lazda Plik; *ōšvis dá medēni kēbēra padē'rpē lobēje* ~ uošvis dār medinį kibirą padirbti liubėjo 'mėgo, turėjo įprotį' Dit; *er bōbas lu'bēl¹¹ gertā'utē* ~ ir bōbos liubėjo 'buvo įpratusios' girtauti Sg; *marškenē'ms lobējom ēšā'usē | drobūlu ant stāla ant lōvas* ~ marškiniams liubėjome 'mėgome' išausti, drobūlių ant stalo, ant lōvos Dit; *piršlēne lu'bēl šū'stē pi' mū'su* ~ piršlėnė liubėjo 'turėjo įprotį' siūs-

⁸ Saugose kai kada pasakomos ir formos su priesaga *-davo*, bet labai retai (žr. dialektologinę medžiagą iš 318 punkto, tirtą paties autoriaus).

⁹ Žr. K. Morkūnas ir A. Sabaliauskas, Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių tarmei. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 2, 141—142, Vilnius, 1959.

¹⁰ Šitokia reikšmė *liubėti* pateikiamas ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ 431 psl. (1954 m.).

¹¹ Saugų apylinkių tarmėje yra sakoma *dōna* ir *dū'na*, todėl ir *liubėjo* sakoma *lu'bēl*.

ti py 'prie' mūsų 'pas mus' Sg; *pi' já·unoje žvalgā lu'bės bū·tę* ~ py 'prie' jáunojo žvalgai 'ūkvaizdai, ūkio peržiūrėjimai' liubės būti Sg ir t. t.

Šiaurės rytų žemaičių tarmėse šis veiksmažodis ne tik nebetingi jokios leksinės reikšmės, bet yra sustabarėjęs, atitrūkęs net nuo veiksmažodžių kategorijos ir pasidaręs tik grynai morfologinių įvairių būtojo dažninio laiko konstrukcijų darybos elementu. Asmenuojamosios veiksmažodžio *liubėti* esamojo laiko formos būtajam dažniniam laikui sudaryti šiose tarmėse vartojamos tik labai retai. Kai kada pasitaiko, kad prie šio sustabarėjusio veiksmažodžio pridedamos neaiškos galūnės, pvz., *lū·bau šuoks kā·p nelabī·je* ~ liúbau šoks 'šokdavo' kaip nelabiejai 'pasiute' Krš; *lū·baus puo pē·n.kòs tú·kstòñčòs paī·mdava* ~ liúbaus po penkius tūkstančius paįmėdavo Užv; *lū·bā·u vērptę nenuoriesma* ~ liúbau vėpti nenorėsma 'nenorėdavome' Kntv; *lū·beī. gval·tū išpraī·su | teī. jāū. išēī·si i' nībri* ~ liubėi (?) gvaltū išprašysu 'išprašydavau', tei 'tai' jāū išėisi 'išeidavai' i' nībrę 'vakaruškas' Krš ir kt. Galima manyti, kad *lū·bau* yra aprašomose tarmėse jau išnykusios dviskaitos I asmens liekana ir kilusi iš *liúbava* (plg. Kretingos tarmės formą *lū·bavū* ~ liúbava¹²). Forma *lū·beī.* (vartojama gana retai) galėjo atsirasti iš būtojo kartinio laiko formos *liubėjo*, kai šis veiksmažodis aprašomose tarmėse pradėjo atitrūkti nuo veiksmažodžių kategorijos ir virsti pagalbinu žodžiu.

1. Būtasys dažninis laikas daugelyje žemaičių tarmių yra sudaromas iš *liubėti* esamojo laiko formų (kartais ir vien nebekaitomo *liub*) ir pagrindinio veiksmažodžio bendraties. Šitokios darybos sudurtinį būtajį dažninį laiką turi ne visos aprašomosios tarmės: jis plačiai vartojamas Papilės tarmėje ir Kuršėnų tarmės šiaurinėje dalyje (Kubilės, Nugārės, Ožkėnai, Pākepšteniai, Pakšteliai, Smurgiai ir kiti sodžiai). Į pietus nuo Kuršėnų, o taip pat Šaukėnų, Užvenčio, Kaunatāvos, Raudėnų tarmėse šitaip sudaryto būtojo dažninio laiko neteko pastebėti. Vadinas, per aprašomąsias tarmes eina riba tarp tų žemaičių tarmių (Akmenė, Mažeikiai, Papilė, Tirkšliai), kurios paprastai darosi sudurtinį būtajį dažninį laiką iš *liubėti* formos su bendratimi, ir tų, kuriose šio laiko funkcijas atlieka konstrukcija „*liub* + būsimasis laikas“.

Sudurtinio būtojo dažninio laiko paradigma tokia:

Vienaskaita (Papilė)

1. *lū·bò (lū·b) dōutę | jōukteīs* ~ liúobu (liúob) dúoti, juōkties
2. *lū·bē (lū·b) dōutę | jōukteīs* ~ liúobi (liúob) dúoti, juōkties
3. *lū·b dōutę | jōukteīs* ~ liúob dúoti, juōkties

Daugiskaita

1. *lū·bam dōutę | jōukteīs* ~ liúbama dúoti, juōkties
2. *lū·bat dōutę | jōukteīs* ~ liúbate dúoti, juōkties
3. *lū·b dōutę | jōukteīs* ~ liúob dúoti, juōkties

¹² Žr. J. Aleksandravičius, Kretingos tarmės veiksmažodis. — „Vilniaus Valskybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai (Lietuvių kalba ir literatūra)“, 8, 113—115, Vilnius, 1959.

1. *lú·bu (lú·b) laikí·ti / vèsti's* ~ liúobu (liúob) laikýti, vèsties
2. *lú·bi (lú·b) laikí·ti / vèsti's* ~ liúobi (liúob) laikýti, vèsties
3. *lú·b laikí·ti / vèsti's* ~ liúob laikýti, vèsties

Daugiskaita

1. *lú·bam (lú·b) laikí·ti / vèsti's* ~ liúobama (liúob) laikýti, vèsties
2. *lú·bat (lú·b) laikí·ti / vèsti's* ~ liúobate (liúob) laikýti, vèsties
3. *lú·b laikí·ti / vèsti's* ~ liúob laikýti, vèsties

Šitokios darybos būtasis dažninis laikas, kaip ir 1k būtasis dažninis, vartojamas išreikšti veiksmui, daug kartų pasikartojusiam praeityje, pvz.: *àš uš kvatèra lú·b iimti dvìdèšimt penkùs* ~ àš už kvatèrą 'kambarį' liúob iimti 'imdavau' dvìdèšimt penkiùs Krš; *àš lù·b sòsetè.ktè sò valdènikèlè's* ~ àš liúobu susitikti 'susitikdavau' su valdininkėliais Pp; *lù·b gòlietè àš on vasarùojaus* ~ liúob gulėti 'gulėdavau' àš ant vasarùojaus Pp; *nelú·bi pàc gú·sti's / ka gal.và sprúokst* ~ neliúobi pàts gúosties 'nesiguosdavai', kad galvą sprógsta Krš; *múoki·tuoji matí·i sùtempi / kad anà nelú·b skúnci's* ~ mókytoja, matýt, sùtempè 'subarè', kad anà neliúob skýsties 'nesiskýsdavo' Krš; *lù·b ò.n.c pavà·kšèuotè puo papè.lè* ~ liúob aš 'jis' pavàikšèioti 'pavàikšèiodavo' po Papilè Pp; *vàkarùškàs lú·bam ké·li pas pranùli* ~ vakaruškàs liúobama kèlti 'keldavome' pas Pranùlį Krš; *vè·dò lù·bam pašnekietè er bornè.kè èsmè·stè* ~ vèdu 'mudu' liúobama pašnekèti 'pašnekėdavome' ir burnikè išmèsti 'išmesdavome' Pp; *lù·bat kà·drèlu à·kòza šúoktè* ~ liúobate kàdrilių, àkužà 'tokius šokius' šòkti 'šokdavote' Pp; *jù's visúoke vè·lne lú·b ištai'sti* ~ jùs visòkio velnio liúob ištai'syti 'ištai'sydavote, išk'rėsdavote visokių pokštų' Krš; *sakinú·tas kà·rves lú· parei·ti* ~ sakinuotos 'sakuotos' kàrvės liúob pareiti 'pareidavo' Krš ir t. t.

Šitaip sudarytas būtasis dažninis laikas atsirado dėl to, kad *liuobèti* formos reikalavo bendraties (žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius iš šiaurės donininkų tarmių), ir susidaręs suvestinis tarinys dabar kai kuriose aprašomosiose žemaičių tarmėse vartojamas būtojo dažninio laiko prasme.

2. Visos aprašomosios tarmės būtajam dažniniui laikui reikšti turi konstrukcijas, sudarytas iš *liuob* ir būsimojo laiko formų. Pvz., vns. 1 asm.: *ùš.tù ilga dárba negaltesu lú·p tù dèšrù· pakeñ.cti* ~ už tą ilgą darbą negalėsu liúob 'negalėdavau' tù dèšrù· pakèsti Krš; *làbà skā·ni kà·stèni lú· padè·rpsò* ~ labai skānį 'skanų' kāstinį liúob padirbsu 'padirbdavau' Kntv; *lù·b varì·sò vā·ka pri dárba* ~ liúob varýsu 'varydavau' vaiką pry dárbo Rdn; vns. 2 asm.: *tuòkù muokintu pànù sèñaiù. lú·b nepràšnè·kinci* ~ tokių mokintų 'mokytų' panų seniaù liúob nepràšnè·kinci 'neprašnekindavai' Krš; *lú·b èšè·isi nu sà·ulès lèk sà·ulès dè·rp·tè* ~ liúob išeisi 'išeidavai' nù sàulès lig sàulès dirpti Kntv; 3 asm.: *añ.s lú·bau sakí's pažnis žemai·ti* ~ aš 'jis' liúobau sakýs 'sakydavo' pažinės Žemaitè Šauk; *vè·lne li·žùve bùva / vè·lne linksmi·bi / lúos lú·b / dùs / kuòl neprakrúo·kinc jaunuòsis* ~ vèlnio liežùviai bùvo, vèlnio linksmybè 'senovės žmonių per vestuves': lós liúob 'lodavo', dúos 'duodavo', kòl neprakrókins 'neprakrokin-

davo, nepravirkdydavo' jaunšios Krš; *umžinā tēsi mīkuols lūp šuoksē's / šau.kš par sāpna / ka truōbā sklē.sē's* ~ amžinātelsi Mikolas liúob šóksias 'šokdavosi', šauks 'šaukdavo' par sāpnā, kad trobā sklēšias 'skleisdavosi' Krš; dgs. 1 asm.: *dvārī lūb dīrpsma nū ašruōs lik sáulis laiđuōs* ~ dvarē liúob dīrbsma 'dirbdavome' nū aušrōs lig sáulēs laidōs Krš; *kuōl negīrc / ruokūsmuos šnekiesmuos lūb* ~ kōl negirtas, rokúosmos 'tardavomēs', šnekēsmos liúob 'šnekėdavomēs' Krš; *kad ā.i.sam lūb i grībās krē.pši je neparsenē šam / žuoplas bū.sam* ~ kad eīsam liúob 'eidavome' i grybās, krēpši je 'jei' neparsinėšam 'neparsinėšdavome', žioplōs būsam 'būdavome' Pp; dgs. 2 asm.: *lū pamelū'ste ir išbėkste / kuī jā'una truōbuō nulaikī'si* ~ liúob pamelúoste 'pameluodavote' ir išbėgste 'išbėgdavote pašoki': kuī jāunā trobojē nulaikýsi Krš; *lūb abō.dq mōštīs kā'p velnō'itē* ~ liúob abūdu mūštēs 'mušdavotēs' kaip velnūičiai Rdn ir tt. Šiuo atveju dažniausiai vartojama nebeasmenuojama *liuob* forma (buvęs esamojo laiko 3 asm.), tačiau kai kada pasitaiko ir asmenuojamų formų, pvz.: *lū.bām krē.pē sōdžuovī.ncma sō mēdōmē sōmaišī'sma ęr tēpsma ęn dōunas* ~ liúbama krūpē 'rupūžē' sudžiovinsma 'sudžiovindavome', su medumi sumaišýsma 'sumaišydavome' ir tēpsma 'tepdavome' ant dúonos (tokie buvę vaistai nuo gerklių/ Kntv; *ka lūbam grā.isam / pō.sē parapē.jes gerdīs* ~ kad liúobam gráisam 'grodavome', pūsē parapijos girdēs 'girdėdavo' Pp; *āš lū'bu kúrsu ūgni / uo uī.c šā.kalus skā.lđ's* ~ āš liúobu kúrsu 'kurdavau' ūgnį, o āns 'jis' šākalius skáldys 'skaldydavo' Krš; *lū.bam aī'sma vā'ndeni iš.vehtuōs sē.msma / uo dābať katiž pā'rbię* ~ liúobama eīsma 'eidavome', vāndenį iš Ventōs sēmsma 'semdavome' o dābať ir katē pārbēga (Venta nuseko) Krš ir kt.

Šitokia būtojo dažninio laiko išraiškos priemonė galėjo atsirasti tik dėl to, kad būsimuoju laiku galima išreikšti daug kartų praeityje pasikartojusį veiksmą¹³. Tokia reikšmė būsimasis laikas plačiai vartojamas daugelyje lietuvių kalbos tarmių ir lk, pvz.: *Tie atėję padejuos, kad virvių tokių stiprių nėra, pradės išvedžioti vokiečiams, kad bokštas senas, reikia pirma bokštą paramstyti, ir kas strumentų, kas virvių atsinešt — taip ir išbėgios CR II 199; Pirma ta motina duos, duos pamokslus, tėvas nuo savęs keiks, pyškins ŽR I 84; uždies ūrtec ká'roi besarmā'ti ir aī'si nuosi nulė'idusi* ~ uždēs 'uždėdavo, uždrėbdavo' urėdas „karvė, besarmātė“, ir eīsi 'eidavai' nōsē nulėidusi Krš; *ęn ctalē'le pāsēlēps ęr šā.u.ks / kat šā.lē.n. cā'ra* ~ ant stalėlio pasilips 'užlipdavo' ir šauks 'šaukdavo', kad šaliñ cā'ra (1905 metais) Pp; *ži'ndī'si pūonōu vā'ka / dōus trēs dēsīncē'nās žē'mēs* ~ žindysi 'žindydavai' pōnuo vaikā, dúos 'duodavo' trīs desīncīnās 'dešimtines' žēmēs Kntv; *ā'tmēnō jōuksē's šuoks / grāžē kā'p lēlīe* ~ atminu, juōksias 'juokdavosi', šóks 'šokdavo', graži kaip lēlē Rdn; *stūmsu stūmsu tū' vežīma / uo aī's ne krūst* ~ stūmsu stūmsu 'stumdavau' tē vežīmā, o āns ne krūst Šauk; *šnāpsa nabō'va / pasēgērsem kafējes / pī'kandas tōriesēm* ~ šnāpsa nebūvo: pasigėrsime 'išgerdavome' kafijos 'kavos', pýkandos, 'priekandos, užkandos' turėsime 'turėdavome' Sg; *mā's labai dainiūškininkes būvom / liūksmes grēpsme sīēna juōgdama'si's* ~ mās 'mes' labai dainiūškininkēs 'dainininkēs' būvom: liūksmīos grēpsme 'grėbdavome' šiēnā juōkdamasys Sk ir kt. Prie taip vartojamo būsimajo laiko formų tereikėjo pridėti, t. y. i sakinį įterpti, *liuob*, ir susidarė šita savotiška konstrukcija.

¹³ Plg. J. Pikčilingis, Veiksmažodžio laikų vartoseną. — „Tarybinė mokykla“, 8, 27—30, 1958.

Nuomone, kad konstrukcija „*liuob* + būsimasis laikas“ atsirado dėl *liuob* įterpimo į sakinį, paremia tokie faktai:

a) *Liubėti* formos tegalėjo reikalauti bendraties;

b) *Liub* pridėdama ir prie būtyjų laikų¹⁴, kai jie reiškia veiksmą, pasikartojusį praeityje daug kartų, pvz.: 1) prie būtojo kartinio laiko: *kāp lūb i trīš-ķos pri vūoki:če sķ kartēliems ājūom / vēls ne pīrāgā bō.va* ~ kaip liūb į Tryškius pry vókyčio 'vokiečių okupacijos metais' su kartēlēm̃s 'kortelēm̃is' ėjoma 'ėjome, eidavome', vėlnias, ne pyrāgai būvo Kntv; 2) prie būtojo dažninio laiko su priesaga *-davo* formų: *lūb atvažūdāvā u i malūna sķ tievķ* ~ liūb atvažiūdāvau į malūną su tėvu Kntv; *senūovie vis lū baidīdava* ~ senovėje vis liūob baidydavo 'vaidendavosi' Krš; *lūp tī apatniņ.ka būdāva kāp grubēle pluōmī skīstī* ~ liūob tiē apatniņkai 'apatinukai' būdavo, kaip grobėliai 'žarnelės' plonī skystī Krš; *lūb vēlnas blīndātē šķķūdāva* ~ liūb vilnas Blindaitė šukūdavo Kntv; *mās lūbau dūdavuom pūdbala* ~ mās liūobau dūdavoma 'spar-dydavome' pūtbala 'futbolą' Šauk; *lū prāstē ģēzdavuom / ūo žundā plīša* ~ liūob prasčiai 'prastai' ėsdavoma 'valgydavome', o žandaī plýšo Krš; *lūb atēdavuot (ū)ūgu riņ.kti i strazdūs* ~ liūob atēidavote ūogų riņkti į Strazdūs Krš; *ķētā s mētā s brū.khū čē lķub nebūdava* ~ kitaīs mētais brūknīų čīa liūob nebūdavo Rdn ir kt.

Be to, konstrukcijos „*liuob* + būsimasis laikas“ labai primena lk ir aukštaičių tarmių tokius pasakymus: *Kitą sykį, kol išsiskyrčiau pačią, būdavo, patiks kokia merga, žiūrėsiu iš tolo, ir šiaip, ir taip kamantinėsiu, bet jai to nerodysiu* ŽR I 117; *Būdavo, paskaitysi visą tuziną tų jų* (t. y. buržujų) *atstovų — taip ir žvanga kožna pavardė pinigų maišu* CR II 375; *Ant rankų vaiką, būdavo, pakels* LKŽ V 542; *Būdavo, karuōs karuōs ji tuos lapus iš lauko* LKŽ V 351; *būdāva ėis dūosis kai pašute* ~ būdavo, eis duōsis kai pasiūtē Škn; *būdava rēks rēks palikti vaikē viēni* ~ būdavo, rēks, rēks palikti vaikai vieni Krs ir kt.

II. Formos su priesaga *-davo*

Greta konstrukcijų su *liubėti* visose aprašomose tarmėse yra vartojamos būtojo dažninio laiko formos su priesaga *-dāva* (*-dāva*) || *-dava* ~ *-davo*.

Dūnininkų:

Vienaskaita

1. *dūdāvau* || *dūdavau* ~ dūdavau
2. *dūdāva* || *dūdava* ~ dūdavai
3. *dūdāva* || *dūdava* ~ dūdavo

Daugiskaita

1. *dūdāvuom* || *dūdavuom* ~ dūdavoma
2. *dūdāvuot* || *dūdavuot* ~ dūdavote
3. *dūdāva* || *dūdava* ~ dūdavo

¹⁴ Kai kur žemaičiuose *liuob* pridėda ir prie esamojo laiko, kai juo išreiškia daug kartų pasikartojusį praeityje veiksmą: *lķup tēkenūoms nōmēi e babieg* ~ liūob tekinōms numiē ir bebēga (žr. P. Kniūkšta, Kalnalio tarmės fonetika ir morfologija, 142, dipl. darbas, 1959 (rankr. Vilniaus Valst. universiteto Lietuvių kalbos katedroje).

Vienaskaita

1. *jūgdá'vaus* || *jūgdavaus* ~ juōkdavausi
2. *jūgdá'va's* || *jūgdava's* ~ juōkdavaisi
3. *jūgdá'vuos* || *jūgdavuos* ~ juōkdavosi

Daugiskaita

1. *jūgdá'vuomuos* || *jūgdavuomuos* ~ juōkdavomos (juokdavomės)
2. *jūgdá'vuoties* || *jūgdavuoties* ~ juōkdavotės
3. *jūgdá'vuos* || *jūgdavuos* ~ juōkdavosi

Dounininkų:

Vienaskaita

1. *dōudavá'u*¹⁵ ~ dúodavau *jōugdavá'us* ~ juōkdavaus
2. *dōudavá'* ~ dúodavai *jōugdavá's* ~ juōkdavais
3. *dōudá'va* || *dōudava* ~ dúodavo *jōugdavúos* ~ juōkdavosi

Daugiskaita

1. *dōudavúom* ~ dúodavoma *jōugdavuomúos* ~ juōkdavomos
2. *dōudavúot* ~ dúodavote *jōugdavuoties* ~ juōkdavotės
3. *dōudá'va* || *dōudava* ~ dúodavo *jōugdavúos* ~ juōkdavosi

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šitokios darybos būtasis dažninis laikas yra pasiskolintas iš lk, aukštaičių ar tų žemaičių tarmių, kurios konstrukcijų su *liuob* nepažįsta. Tačiau tam tikri faktai lyg ir rodo, kad tai yra savaiminis aprašomųjų tarmių reiškiny:

1) Šitaip sudarytas būtasis dažninis laikas vartojamas dideliame žemaičių tarmių plote (visų dūnininkų ir dalies dounininkų).

2) *liuob* dedamas prie būtojo dažninio laiko formų: *lú'b aĩ.dava* ~ liúob eidavo Krš; *lú'b tōriedava* ~ liúob turėdavo Užv ir kt.

3) Priesagos *-dá'va* ~ *-davo* balsio *a* pailginimas (ši ypatybė bendra su vakarų aukštaičiais¹⁶).

4) Dažnai senųjų tarmės atstovų kalboje maišomas įvairių konstrukcijų būtasis dažninis laikas, pvz.: *sá'u á'kminus lú'b kelnúos | rítinc | tump't'sé's dīrbdá'va nu rí'ta lig vā'kara* ~ sáu ákminus 'akmenis' liúob kelnós 'kilnodavo', ritins 'ritindavo', tampýsias 'tampydavosi' — dirbdavo nū rýto lig vākaro Krš; *lú'p sustúosma pri vī'skele | ka užplēšma kúoki dá'ina | iš tuolá'use bū'dá'va girdiē'tis* ~ liúob sustósma 'sustodavome' pry viēškelio, kad užplēšma 'užplēšdavome, užtraukdavome' kókią dáiną — iš toliáusiai būdavo girdēties Krš; *palaks-ti'sma pasēgá'udi'sma lōub | je mamá'tē pri dā'rba nevari'dá'va* ~ palakstýsma

¹⁵ Papilės tarmėje negirdėti šalutinių-nukeltinių kirčių.

¹⁶ Žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės fonetika. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1 132, Vilnius, 1957; A. Jonaitytė, Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 2, 111, Vilnius, 1959.

'palakstydavome', pasigáudysma liúob 'pasigaudydavome', je mamáitė pry dárbo nevarýdavo Rdn ir kt.

5) Aprašomosiose dūnininkų tarmėse daromi būtojo dažninio laiko veikiamosios rūšies dalyviai iš veiksmazodžio formų su priesaga -*dá'va* || -*dava* ~ -*davo*¹⁷: *turiedá'vis* || *turiedavis* ~ turėdavęs, *turiedá'vusi* || *turiedavusi* ~ turėdavusi, *turiedá'vi* || *turiedavi* ~ turėdavę, *turiedá'vuses* || *turiedavuses* ~ turėdavusios. Kartais pasitaiko, kad ir prie šių dalyvių prideda *liuob*, pvz.: *táva senūtis su muna sėñiù kat pradėje pā'sakuoti's* | *kā'p lú'b i' šuōkūs ai.davi* | *kā'p meīgās kirkindavi* ~ *tavo senūtis 'senelis' su muno 'mano' seniū 'vyru' kad pradėjo pasakoties, kaip liúob i' šokiūs eídavę, kaip mergās kirkindavę Krš; āš māt lú'p trunki'dá'vusi's* | *ūuo anā pamisli'k tá'msta šveñ.ctā* ~ *āš, mat, liúob trankýdavusys, o anā 'ji', pamislyk 'pamanyk' támsta, švęstā Šauk ir kt. Tos žemaičių tarmės, kurios darinių su priesaga -*dá'va* || -*dava* ~ -*davo* neturi, nepažįsta ir tokių būtojo dažninio laiko dalyvių. Jos paprastai turi konstrukcijas su *liuob*: *lóbōs dērpīę* ~ liuobās dirbti 'dirbdavęs' (Kretinga)¹⁸, *lūubō.nti gá'utę* (Kalnalis).*

Literatūrinė kalba, kurios būtojo dažninio laiko formos dabar visose žemaičių tarmėse stumia iš vartosenos *liuob* konstrukcijas¹⁹, ir aukštaičių tarmės galėjo tik padėti įsitvirtinti ir paplisti toms formoms.

Būdinga dar ir tai, kad donininkų tarmėse yra panaši padėtis kaip ir kitose žemaičių tarmėse: šiaurinė dalis (Klaipėda, Priekulė, Dituva, Plikiai) vartoja tik *liuobėti* konstrukcijas, o pietinėje — *liuobėti* konstrukcijos vartojamos pramaišui su priesagos -*davo* dariniais (Šilutė, Rusnė, Kintai, Ventė, jau pradedama maišyti apie Saugas): *ví'ra' lób dra'si bú'ž* ~ *výrai liúob draši 'drašūs' būti 'būdavo' Vnt; kuofōs lú'b išpjá'us* ~ *koriūs liúob išpiáus 'išpiaudavo' Šlu; dēbesis vēs lū'bieļ liektinā' liēkt* ~ *dēbesys vis liuobėjo lēktinaī lēkti 'lēkdavo' Kin; nālū'bēdava anā bú'ti nōbažna* ~ *neliuobėdavo anā 'ji' būti nobažnā 'dievobaiminga' Sg; tē bernā' mē'rgs lōbiedav daiñlōtē* ~ *tiē bernaī meīgōs liuobėdavo dainiúoti Šlu; āš lōbiedavau svēstōk pardōtē* ~ *āš liuobėdavau sviestūko pardúoti Rsn; puo pē'rm cē mēž* | *cē avežū' sīdau* | *sō spragelā's mōždau* ~ *po pirma čia miežių, čia avižų sėdavo, su spragilais mūšdavo Rsn; kōks žōdis išēdava pagalvōt* ~ *kōks žodis išeidavo pagalvōti Kin ir tt.*

Kodėl šiose šiaurės rytų žemaičių tarmėse yra tokios įvairios konstrukcijos ir formos būtajam dažniniam laikui reikšti?

Visų pirma, šios tarmės ribojasi su aukštaičiais vakariečiais ir tomis žemaičių tarmėmis (Kelme, Tytuvėnais), kur būtasis dažninis laikas daromas tik su priesaga -*davo*. Į šiaurę nuo aprašomųjų tarmių esančios žemaičių tarmės (Mažikiai, Tirkšliai, Telšiai, Viekšniai) tevirtuoja tik konstrukcijas su *liuob*. Susidūrus šiems dviem būtojo dažninio laiko reiškimo būdams, aprašomose tarmėse būtojo dažninio laiko prasme ir imta vartoti tokias įvairias konstrukcijas bei formas.

¹⁷ Kaip daro tuos dalyvius aprašomosios dūnininkų tarmės, neteko pastebėti.

¹⁸ J. Aleksandravičius, min. straipsnis, 136.

¹⁹ Plg. V. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais. — „Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai (Lietuvių kalba ir literatūra)", 11, 19, Vilnius, 1960.

Sutrupinimai

- Arm — Armėniškės, B TSR, Varenavo raj., Gardino sritis
 CR — P. Cvirka, Raštai, II, Vilnius, 1959.
 DB — S. Daukantas, Būdas senovės lietuvių kalbėnų ir žemaičių, red. J. Talmantas, Kaunas, 1935.
 Dit — Dituva, Klaipėdos raj.
 Grz — Gruzdžiai, Šiaulių raj.
 IFF — Istorijos filologijos fakultetas.
 Kin — Kintai, Šilutės raj.
 Kntv — Kaunatava, Telšių raj.
 Krs — Kašakiškis, Panevėžio raj.
 Krš — Kuršėnai
 LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas, 5. Red kolegija: Z. Jonikaitė, J. Kabelka, J. Kruopas, K. Ulvydas (ats. redaktorius), B. Vosyltė. Vilnius, 1959.
 Plik — Plikiai, Klaipėdos raj.
 Pp — Papilė, Akmenės raj.
 Rdn — Raudėnai, Kuršėnų raj.
 Rod — Rėdūnia, B TSR, Gardino sritis
 Rsn — Rūsnė, Šilutės raj.
 Sg — Saūgos, Šilutės raj.
 Sk — Skaisgirys, Joniškio raj.
 Šauk — Šaukėnai, Užvenčio raj.
 Škn — Šakyna, Šiaulių raj.
 Šlu — Šilutė
 Užv — Užventis
 Vlk — Valkiniškai, Eišiškių raj.
 Vnt — Veitė, Šilutės raj.
 VVU — Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas.
 VŽ — Valančius, Žemaitiu wiskupiste, I—II, Wilniuj, 1848.
 ŽR — Žemaitė, Raštai, I, Vilnius, 1956.

ПРОШЕДШЕЕ МНОГОКРАТНОЕ ВРЕМЯ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНЫХ ЖЕМАЙТСКИХ ГОВОРАХ

В. И. ВИТКАУСКАС

Резюме

В статье рассматриваются формы и конструкции прошедшего многократного времени в следующих северо-восточных жемайтских говорах: Куршенай, Шаукенай, Ужвянтис (дунининкай) и Каунатава (Тяльшайский р-он), Папиле, Рауденай (доунининкай). В этих говорах употребляются разные средства выражения прошедшего многократного времени: конструкции с глаголом *liuobėti* и формы со суффиксом *-davo*.

Слово *liuobėti*, в отличие от северных донининкских говоров, где оно имеет все признаки глагола и значит 'любить, иметь привычку', в описываемых говорах не имеет лексического значения и отлучился от категорий глагола.

В описываемых говорах употребляются следующие конструкции с *liuob*: 1. *liuob* с неопределенной формой глагола (бывшее сводное сказуемое): *lėub tuokiētę* 'часто платил' (Папиле), *lėub iėti* 'брал' (Куршенай); 2. *liuob* с формами будущего времени: *lėub gi dūosu* 'я часто пел' (Куршенай), *lėub dūsę* 'я

давал' (Рауденай) и др. По мнению автора, эта вторая конструкция сложилась потому, что к формам будущего времени, способного выразить действие, много раз повторившееся в прошлом, примыкали формы глагола *liuobēti*. Кроме того, *liuob* в описываемых говорах иногда примыкает и к формам прошедших времен, когда ими выражается много раз повторившееся действие в прошлом: 1. к прошедшему однократному времени: *lū·b àjūom* 'мы часто ходили' (Каунатава), 2. к прошедшему многократному со суффиксом *-davo*: *lū·b dū·dā·va* 'давал' (Куршенай), *lū·b paī·mdava* 'брал' (Ужвянтис) и т.д.

В описываемых говорах так же употребляются формы прошедшего многократного времени с суффиксом *-dāva* || *-dava*. Это своеобразное явление описываемых говоров.

В конце статьи рассматриваются причины такого разнообразия средств выражения прошедшего многократного времени.
